

Müasir uşaq ədəbiyyatının problemləri – zamandan gələn notlar

Elnarə Akimova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan

E-mail: akimovaelnara@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə müstəqillikdən sonra Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının keçdiyi yola nəzər salınır. Azərbaycançılıq ideyası, vətənpərvərlik duyğuları, Qarabağ ağrısı, dini motivlərin öna keçməsi kimi problemlərə toxunulur. Uşaq nəşriyyatlarında baş alıb gedən özbaşınalıq, kommersiya maraqları, şəxsi çap hesabına çap olunan kitablarda bədii-estetik məziyyətlərin yoxa çıxması, yaxud illüstrasiya zəifliyi, nəşr olunan kitablarda uşaqların yaş səviyyəsinin nəzərə alınmaması müəllifin toxunduğu əsas problemlərdir. Həmçinin məqalədə uşaq ədəbiyyatı ilə yeni dərslərin yazılmasının zəruri olması bildirilir, ədəbiyyat tarixlərinin yeni təfəkkür işığında meydana qoyulmasının vacib olduğu vurğulanır.

Açar sözlər: uşaq ədəbiyyatı, müstəqillik, azərbaycançılıq, müharibə, yeni qəhrəman, dərslük, ədəbiyyatşünaslıq

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 10.11.2020; qəbul edilib – 19.11.2020

The problems of modern children's literature – notes from the time

Elnarə Akimova

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: akimovaelnara@mail.ru

Abstract. In the article is dealt with the way that Azerbaijani children's literature passed after the war. The problems such as Azerbaijanism idea, feelings of patriotism, the pain of Karabakh, and development of religious motives are studied. The main problems mentioned by the author are the arbitrariness, commercial interests, and the disappearance of artistic and aesthetic values in the books published with a personal print account, illustration weakness and disregard of the age level of children in published books in children's literature. In the article also is emphasized the necessity to write new textbooks with children's literature, and updating of the history of literature.

Keywords: children's literature, independence, Azerbaijanism, war, new hero, textbook, literature studies

Article history: received – 10.11.2020; accepted – 19.11.2020

Giriş / Introduction

Uşaq ədəbiyyatı haqqında meydana olan kitablər, tədqiqat əsərləri, araşdırma yazılarında başqa, sovet dövründən bu yana yazılmış bir çox məqalələr var ki, məsələn, Səməd Vurğunun, Mikayıl Rzaquluzadənin, Rəsul Rzanın, İlyas Əfəndiyevin, Məmməd Cəfər Cəfərovun, Məmməd Arif Dadaşzadənin, İmamverdi Əbilovun, Yaşar Qarayevin, Bəkir Nəbiyevin, İsa Həbibbəylinin, Elçinin, Şirindil Alişanlının və başqa tanınmış qələm adamlarının icmal, problem xarakterli yazılarında mövzuya peşqar yanaşmanın şahidi oluruq. Bu yazılarda ön əhəmiyyətli cəhət onlarda uşaq

ədəbiyyatına hədsiz məsuliyyət və tələbkarlığın olması faktıdır. Sovet hakimiyyətinin süqutundan sonra ədəbiyyatda yaranmış azad mühitin anarxiya səviyyəsində dərkə və onun gətirdiyi anomaliya uşaq ədəbiyyatına da təsirli qalmadı. Bu sahəyə axın başladı, kitab nəşrləri artdı, marketing şəkli azaldı, daha çox bədiiyyətdən uzaq kitablər dövryyəyə buraxıldı. Eyni zamanda, mövzu ilə bağlı məsələləri davamlı gündəmdə saxlayan, elmi-nəzəri predmetin analizinə daxil edən müəllif yazılan parakəndə yazıldığından konseptualıqlı ilə diqqət çəkmədi, sistemli baxış olaraq meydana olmadı.

Əsas hissə / Main part

Uşaq ədəbiyyatı xüsusi diqqət, davamlı təbliğat tələb edən sahədir. Bu sahənin inkişafı üçün kollegiallığa xüsusi ehtiyac var. Yazıçı, şairin işi bu gün yalnız yaxşı mətn meydana qoymaqla məhdudlaşmalı halda, o, daha izafi məsələlərlə yüklənir. Öz hesabına çap etdiriyi kitabların icmaliyyəyə ötürülməsi, təbliğ olunması qayğısını da daşımağa məcbur olur. Halbuiki, onun kitabxanalarına paylanması, məktəblərə təqdim olunması, müzakirələr, görüşlərin təşkili məsələləri ilə xüsusi sahələr məşğul olmalıdır. Bu istiqamətdə əsas rol qəzet və jurnallar, televiziya oynayı ki, son vaxtlar uşaq ədəbiyyatı problemlərinin prioritet məsələyə çevrilməsinə şahid oluruq. "Azərbaycan" jurnalı ötən il dekabr sayını bütünlükdə bu sahəyə həsr etmişdir. "Ədəbiyyat qəzeti"nin 1 iyun 2019-cu il sayı uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuş buraxılışı ilə yadda qaldı. Reyhan Yusifqızının və Solmaz Amanovanın kitabları Mədəniyyət Nazirliyinin bir ildən bir keçirilən və bir nominasiyası da "Uşaq ədəbiyyatı"nın inkişafına stimül olaraq yaradılmış "Qızıl Kölmək" mükafatına layiq görüldü. Sevinc Nuruqızının "Melisa" romanı Türkiyədə birinci oldu. Televiziya ard-arda uşaq ədəbiyyatına həsr olunmuş verilişlər təqdim olunmaqdadır. Bunu indiki şou bazarının işləkliyi dönməndə daha əhəmiyyətli hesab etməliyə.

1994-cü ildə professor Şirindil Alişanlı "Əyanilik və konkretlik" adlı məqaləsində yazırdı ki, "Təkcə belə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, respublikamızda filoloji fikrin mərkəzi sayılan Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda uşaq ədəbiyyatının tədqiqi ilə bağlı məsələlərə yalnız təsədüfi halda müraciət edilir" [6, s.180]. Bu gün vəziyyət əksinədir, Ədəbiyyat İnstitutunda uşaq ədəbiyyatının inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılır. Tək onu demək kifayətdir ki, hər il keçirilən "Ədəbi proses" elmi yaradıcılıq müsabiqəsində bu sahəyə dair silsilə məruzələr dinlənilir. Bu məruzələr hər halda uşaq ədəbiyyatının inkişaf qanunauyğunluğu ilə bağlı müəyyən fikir hasil etməyə, ümumiləşdirmələr aparmağa imkan yaradır. Bu yaxınlarda VI Beynəlxalq Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Simpoziumunun keçirilməsinin faydaları haqqında yazdıq və "Ədəbiyyat qəzeti"ndə geniş işıqlandırdıq [1]. Bütün bu məsələlər uşaq ədəbiyyatına akademik, ciddi münasibətin ifadəsi sayıla bilər.

Uşaq ədəbiyyatında mövzu rəngarəngliyindən tutmuş forma dəyişməsinə qədər çox yenilik olub. Qarabağ dərdi, qaçqınlıq ağrıları, şəhid ucağının öks olunduğu əsərləri yanaşı, dini motivlərin yer aldığı uşaq şeirləri, hekayələri də yazılır. Dekonstruksiya meyl, mətnə yeni məzmun çalarları qazandırmaq, yeni obraz və ifadə tərzindən istifadə ilə onu çağın müstəvisinə adaptasiya etməklə cəhdləri yenilənmə prosesinin əsas stimülü sayılmalıdır.

Uşaq ədəbiyyatının mövzu dairəsinə illərdir Qarabağ məsələsi daxil olub. Yazarlarımız və təndəş olaraq bu ağrıyı içlərində daşıyırlar və mətnlərə yol açılması təbii. Hətta dünyasını dəyişmiş uşaq yazıçı və şairlərimizin belə, yaradıcılıqlarının son dönmə mövzusu müharibə ilə bağlı oldu. Məsələn, Xanımna Əlibəylinin, Məstən Günərin şeirlərindən qaçqınlıq, şəhidlik, müharibəni pisləyən məqamlar daha əhəmiyyətli və bu dövrə qədər daha çox təbii, vətənin, insani münasibətlərin vəsfi, coşğu və sevincin aparcılığı ilə seçilən bu şairlərin poeziyası yeni ovqat və məzmunla transfer oladı. Təsədüfi deyil ki, bu yaxınlarda görkəmli uşaq yazarıımız Teymur Elçinin "3 alma" nəşriyyatında çap olunan yeni kitabı da belə adlandırdı: "Könülüm Qarabağdadır". Bu artıq yazıçı sözü olmaqla bərabər, çağın irəli çəkdiyi reallığın adıdır, günün nəbzidir ki, daha çox Zahid Xəlil, Qəşəm İsaşaylı, Sevinc Nuruqızı, Qəşəm Nəcəfzadə, Reyhan Yusifqızı, Rafiq Yusifqulu, Mina Raşid, İbrahim Yusifqulu, Aygün Bünyadzadə, Məmməd Namaz, İnqilab İsaq qələmində davamlı olaraq funksionalıq qazanır.

Müharibə və onun gerçəkləri... Bu gün, bəlkə də, bütün dünyanın başlıca problemdir. Xüsusən də uşaqlar ilə çalışan instansiyaların. Axı müharibədə öldürülən, əzab çəkən, işgəncəyə məruz qalan daha çox uşaqlardır. Otən həftə Sevinc Nuruqızımın "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunan "Bakı-Doha-Incon reysi ilə Süriyyənin axtarışında..." məqaləsində bu məqamla bağlı bir nüans diqqətimə çəldi:

"Asiya Mədəniyyət Mərkəzinin builki "Şəkili kitab" layihəsinə iki ölkə düşmüşdü - Azərbaycan və Monqolustan. Amma təvəzökarlıqdan bir qədər kənar olsa da, deyim ki, nəşriyyatın direktoru və baş redaktoru - hər ikisi mənə eyni sualla müraciət etdi:

- Siz belə gözəl əsəri necə yazmışsınız?

Onlara hekayədə baş verənlər maraqlı idi. Hətta onlardan bu sualı da aldım:

- Niyə məhz müharibə mövzusu?

Qarşılığında mən onlardan soruşdum:

- Mən üç hekayə göndərmişdim, seçiminiz nədən "Ağca və Cuppulu" oldu?

Suallara nə onlar tutarlı bir cavab verdi, nə də mən. Amma özlüyümdə bu qənaətə gəldim ki, istər koreyalı olsun, istərsə də azərbaycanlı - hər kəsin ürəyində müharibəyə sərt və kəskin bir "YOX" nidası var. Yəqin ki, elə həmin nida mənə yazmağa, onları isə nəşr etməyə ruhlandırıb. Və belə qararlaşırdı ki, kitabın üzərində adından başqa, müharibələrə qarşı yönəlmiş "Uşaqlar, gəlinclər və gəyərçinlər müharibəyə YOX deyir" çağırışı da yer alsın..." [5].

Yeni qəhrəmanlar niyə yaranır deyə çox sual edirlər. Doğrudanmı, yazılan bütün uşaq mətnlərini oxuyub qəhrəmanlarını tanıyırdı? Yaxud biz oxuduğumuz obrazları nə vaxt qəhrəman etməyə çalışdıq? İlaqında davamlı yazdıq, cizgi filmlərinə gətirdik, təbliğat predmetinə çevirdik? Məsələn, Reyhan Yusifqızının elmi-fantastik üslubda meydana çıxan "Yaşıl gözlü qız", "Zamanın əsrləri" və "Uzaq planetin simi" trilogiyası uşaq ədəbiyyatımızda bu istiqamətdə boşluğu təmin etməklə bərabər, uşaqların maariflənməsinə, macərə axtarışlarına, yeni texnologiyaların haqqında bilgilərə sahiblənməyə pozitiv qida verən nümunələrdəndir. Bu qəhrəmanlardan yararlanmağa, çağın müstəvisinə proyeksiyalamağa çalışdıqımı?

Hətta yeni qəhrəman olmasa belə, bu o deməkdir ki, bu gün hələ də sevilən Cırdan, Tıq-Tıq xanım və başqa obrazları tarixə gömək, yaxud estetik yaddaşdan kənarlaşdırmaq? Bir halda ki, onları yeni versiyada işləməklə dövrüyyəyə gətirmək mümkündür. Türkiyədə qədim ədəbiyyatdan gələn Kələğlan personajı yeni nəsil uşaqların sevimli qəhrəmanıdır və türklər buna obrazı yeni versiyada işləməklə nail olublar. Yaxud kökü XVII əsra gedib çıxan bir məsələ, fransız yazar Şarl Perronun qədim dövrə aid nağılları toplayaraq, onların qəhrəmanlarını öz dövrünə uyğunlaşdırıb, tamamilə yeni məzmunlu nağılları qələmə alması faktı. İlk dəfə 1697-ci ildə çap olunmuş "Ana Qazın nağılı, yaxud keçmiş zamanların hekayətləri" kitabında bu gün də çox məşhur olan 8 nağılın toplanması və onun gətirdiyi şöhrət Fransada yeni dalğa yaratmış və bu sahəyə marağı artırmışdır. Ədəbi-tənqidçi esəslər müəllifi Mətanət Vahidin 2015-ci ildə yazdığı "Nağıl dekonstruksiyası" məqaləsində oxuyuruq: "Turpun nağılı"nın dekonstruksiyasından bəhs edən Aydın Talıbzadə bir neçə il öncə yazırdı ki, nağılı dekonstruksiya edəndə ətrafa fəlsəfi təzislər səpələnir. Qəhrəmanları öz nağıllarından "qoparıb" yeni mətnlərə gətirəndə onlar yeni zamana, onun tələblərinə uyğunlaşır, dünyagörüşlərini, düşüncələrini, əməllərini dəyişirlər. Əks təqdirdə, bir məkandan digərinə adlamağın - ədəbi oyunların nə mənası olar, nə də əhəmiyyəti" [2, s.76].

Haqiqətən belədir, nağıl xalqın ruhuna bələdləyi daha yaxşı imkanlar açır. Amma o, həm də hər dövrün ruhuna müvafiq bir nəzərlə meydana qoyula bilər. Bu yöndə müəyyən nümunələrimiz var ki, nağıl qəhrəmanlarımızın yeni macərə və məzmun birləşməsində təqdimatına imkan verir. Rəsim Qaracanın postmodern estetikası əsasında yazılan, "Cırdan" nağılımın yeni interpretasiyası kimi meydana çıxan "Kim yatmış, kim oyaq" hekayəsi folkloradakı Cırdanı yeni müstəvidən tanıdır, onun zirəkliyini Divi aldatmış, balaca canı ilə ona kələk gəlməsi kimi detallarda deyil, özünü, nə-nəsini, ətrafını, xalqını xilas etməyə yönəlmiş niyyətdə sərgiləyir.

Ümumiyyətlə, düşündürülmə ki, uşaqların obrazlı yaddaşında bu gün hansı qəhrəmanlar yer tutur. Bəlkə Avropanın bu yöndə fəaliyyətindən faydalanaq? Onlar ki, uşaqlar üçün maraqlı eksperimentləri, əyləncəli, düşündürücü testləri, psixoloji çarları yoxlamaları ilə həmişə seçiliblər. Bu yaxınlarda heyvanları qorumaq, onlara qarşı həssas olmaqla bağlı kiçik bir videoçarxa baxdım. Bu kiçik videoçarxda uşaqların sevgisinə əlçatdırmaq üçün çox şey vardı. Kiçik süjetə böyük mətləblər ifadə edən məzmun yüklənmişdir. Belə nümunələr çoxdur. Çünki uşaq dünyasının maraqları, onun faydalı insan kimi yetişməsi diqqət hədəfindədir. Bu məsələdə dediyim kimi, kolleqialdırlar. Uşaqlar üçün ayrıca televiziya kanalının olması faktının özü artıq mənzərəni yetərincə aydın ifadə edir.

11 may 2019-cu ildə Bakı Kitab Mərkəzində Ramiz Rövşanla keçirilən görüşdə şair belə bir fikir səsləndirmişdir: "Mən niyə uşaq şeirləri yazmaq istədim? Düşündüm ki, bizim yaddaşımız işğal olunur. Artıq yeni dövr uşaqlarına ABŞ və digər ölkələrin cizgi filmləri göstərilir və onların öz yaddaşı yoxa çıxır. Yaddaşın işğalı başlayıb. Mən o yaddaşı bərpa etmək üçün yazmaq istədim" [4]. Amma yaddaşın bərpası həm də klassik irsi dəyən təcrübəsindən, nəzərlərdən oxunuşdan keçir. Onun dərk, idrak və şərh üsullarında köklü çağışmalar etməklə Bunun üçün ciddi akademik ölçüləri gözləyən uşaq ədəbiyyatı tarixinə ehtiyac var. Düzdür, uşaq ədəbiyyatının tarixiyyətinə marağ həmişə öndə olub. Bunu meydanda olan müxtəlif uşaq ədəbiyyatı tarixi kitabları sübut edir. Amma uşaq ədəbiyyatının keçdiyi yolu tədqiq edən kitablarda kiçik fərqlər eyni xətt, eyni dövrüyyə sxemi, eyni yanaşma hakimdir. Bütün bu kitablarn ümumiləşmiş analizi fonunda uşaq ədəbiyyatının tarixini yazmaq, folklorlardan bu yana uşaq ədəbiyyatının immanent inkişaf qanunauyğunluğunu izləmək prioritet məsələlər sırasına daxildir.

Füzuli Əsgəri, Zəhid Xəlil, Əli Mirzəyev, Qara Namazov, Rafiq Yusifovlu, Fikrət Seyidov, Aydın Hacıyev, Xanım Mustafayeva, Bilal Həsənov və başqa müəlliflərin uşaq ədəbiyyatının tarixi ilə bağlı kitablarnı da nəzərə alaraq çağdaş dövrələr və azərbaycanlıq ideologiyasının tələbləri baxımından fundamental bir əsər meydana qoymağa ehtiyac var. Füzuli Əsgəri və Zəhid Xəlil bu yöndə fədakar və sistemli əməyinin nəticəsi olan kitablarnı çıxmaq şartla, digər kitablarn hər birində uşaq ədəbiyyatı mərhələli şəkildə, bir-birinin təkrarı olaraq, sosioloji təhlil baxımından araşdırılıb. Bir qismində dövrləşdirmə ilə bağlı ciddi qüsurlar var, bir qismində milli uşaq ədəbiyyatının poetik təkamülü, spesifik cəhətləri araşdırılmır, təsəvvür və nəticələr bir-birini təkrarlayır, bir qismində isə digər ölkə xalqlarının uşaq ədəbiyyatı ilə oxşar, ya fərqli cəhətləri, təsir münasibətləri meydana qoyulmur. Bu son məqamə xüsusilə diqqətli olmaq ona görə vacibdir ki, çağdaş ədəbiyyatımızın, milli məfkurə xəttinin formalaşma mərhələsi kimi XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinin mətnləri ciddi qaynaq hesab edilir və uşaq ədəbiyyatının da formalaşması sinkron olaraq eyni zaman kəsiminə təsadüf edir. Milli mətbuatın, maarifçiliyin, milli məfkurə dalğasının yaranışı və inşaa baxımından, Və belə bir düşünce təlatümündə bu ədəbiyyatın faydalandığı, nələrisə əxz etdiyi, təsirləndiyi məxəzlər, müxtəlif ölkələrin mətnləri var ki, onların öyrənilməsi, müqayisəli şəkildə təhlil edilib üzə çıxarılması vacib məqamlardır. Dünya təcrübəsinin milli kontekstə daxil edilməsindən bütün cəhətləri öz şərhini, qiymətləndirilməsini gözləyir.

Məsələn, bu məsələ ilə bağlı ədəbiyyatşünas Məti Osmanoglundun "Sözün o üzündə" kitabında yer almış, böyük mətləblərə toxunduğu "Rodnoye slovo" - dilimizin doğma kitabı", "Yad et" - Azərbaycan şeirində fransız "modası", "Kiçik janrn böyük sərgüzaştı" [3] məqalələrindən yola çıxaraq bir çox məqamlara aydınlıq gətirə bilərik.

Nəticə / Conclusion

Böyük rus pedaqoqu Uşinskinin məşhur "Rodnoye slovo" dərsliyindəki mətnlərin sonradan Azərbaycanda yeni bədi düşüncənin formalaşmasında, xüsusilə də poetik sistemin yerdəyişməsinə oynadığı rol, estetik sistemin transformasiyası, konkret desək, Azərbaycan şeir (nəzm) düşün-

cəsinin Şərqdən Qərbə yerdəyişməsi, mövzunun janrın təkamülü kontekstində araşdırılması, Qərb bədii düşüncə sisteminin Azərbaycana gəlişində və Azərbaycan dili, bədii düşüncəsi ilə qaynaşmaq qarışmasında rolu, izi olan əsərlərin, müəllif yanaşmalarının tədqiqi həllini gözləyən məsələlərdəndir. "XIX əsrin sonlarına doğru Azərbaycan ictimai məfkurəsində, eləcə də bədii düşüncəsində və ədəbi dilində gedən proseslərdə "Rodnoye slovo" – "Ana dili" kitabının ayrıca rolunu üzə çıxarmaq, XX əsrin əvvəllərində iki təsir qüvvəsi - rus ədəbiyyatı və türk ədəbiyyatı ilə birbaşa təmasda olan yeni Azərbaycan ədəbiyyatının fransız ədəbiyyatı ilə də kəsişdiyi" (Məti Osmanoglu) məqamlara diqqət etmək çağdaş ədəbiyyatşünaslığın, uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı tarixi mərhələlərin yeni gözə oxunuşunu labudlaşdırır. Lokal hududları qırıb geniş panorama varmaq zamanla, dünya tempi ilə ayaqlaşmağın tək yoludur.

Ədəbiyyat / References

1. Elnarə Akimova. Dünyanı uşaqlara verək. "Ədəbiyyat qəzeti", 2019, 23 oktyabr.
2. Mətanət Vahid. "Ədəbi "kəpənək effekti". Bakı, Elm və təhsil, 2020.
3. Məti Osmanoglu. Sözün o üzündə. Bakı, Kitab klubu, 2018.
4. Ramiz Rövşənin izdihamlı görüşündən reportaj. <http://kulis.az/news/24815>
5. Sevinc Nuruqızı. "Bakı-Doha-Incon reysi ilə Sürəyyənin axtarışında..." "Ədəbiyyat qəzeti", 2019, 7 dekabr.
6. Şirindil Alışanov. Sözün estetik yaddaşı. Bakı, Elm, 1994.

Проблемы современной детской литературы – голос времени

Эльнара Акимова

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: akimovaelnara@mail.ru

Резюме. В статье прослежен путь детской литературы после периода независимости. Рассмотрено выдвижение на первый план проблем: идеи азербайджанства, патриотические чувства, боль Карабаха, религиозные мотивы. Основные вопросы, привлекая интерес автора, это самоуправство в детских издательствах, коммерческий интерес, отсутствие художественно-эстетических достоинств в издающихся на собственные средства книгах, низкое качество иллюстраций, неучитывание возрастного критерия в детских книгах. В то же время говорится о целесообразности издания новых детских учебников, необходимости привлечения интереса к истории литературы в свете нового просветительского осмысления. **Ключевые слова:** детская литература, независимость, азербайджанство, война, новый герой, учебник, литературоведение